

Cultural Jihad as a Foundation for Achieving the Ideal State of the Islamic Revolution in the Thought of the Supreme Leader with Emphasis on the Culture of Expectation

Ali Akhtarshahr

Assistant Professor, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan; and Member of the Association of Political Studies of the Seminary, Qom, Iran. akhtarshahr@yahoo.com

Abstract

The present study seeks to answer the question: What foundation does cultural jihad, with an emphasis on the culture of expectation, create for achieving the ideal state of society from the perspective of the Supreme Leader? This question arises from the thought that, in the view of the Supreme Leader, cultural jihad aims to transform and reform the current state to reach the ideal state. This approach is evident in both the culture of expectation and cultural jihad. The research is based on the hypothesis that cultural jihad, from the perspective of the Supreme Leader, has three essential conditions: Firstly, it must be jihad, meaning effort and endeavor. Secondly, it occurs against the enemy. Therefore, any cultural issue that the enemy is sensitive about or seeks to destroy falls within the domain of cultural jihad. Thirdly, it must lead to growth. Hence, cultural jihad instigates cultural movement accompanied by growth and interaction in the mind, intellect, soul, and emotions of humans.

Keywords: Cultural jihad, Ayatollah Khamenei, Culture of expectation, Islamic Revolution of Iran.

Received: 2022-11-29 ; Received in revised form: 2023-01-15 ; Accepted: 2023-01-30 ; Published online: 2023-12-21
<https://doi.org/10.22034/SM.2024.561186.1928>

© the authors

<http://sm.psas.ir>

Article type: Research Article

Publisher: Political Studies Association of the Seminary

جهاد فرهنگی بسترساز رسیدن به وضعیت مطلوب انقلاب اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری با تاکید بر فرهنگ انتظار

علی اخترشهر

استادیار، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان؛ و عضو انجمن مطالعات سیاسی حوزه، قم، ایران.
akhtarshahr@yahoo.com

چکیده

پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤال است که جهاد فرهنگی با تأکید بر فرهنگ انتظار، چه بستری را جهت رسیدن به وضعیت مطلوب در جامعه، از منظر مقام معظم رهبری ایجاد می‌کند؟ این سؤال به دنبال این تفکر ایجاد شد که در اندیشه مقام معظم رهبری، جهاد فرهنگی، به دنبال تحول و اصلاح از وضع موجود برای رسیدن به وضع مطلوب است؛ زیرا این رویکرد هم در فرهنگ انتظار و هم در جهاد فرهنگی دیده می‌شود. پژوهش بر این فرضیه استوار است که جهاد فرهنگی از منظر مقام معظم رهبری، سه شرط اساسی دارد: اولاً، باید جهاد باشد؛ در آن یعنی تلاش و کوشش است. ثانیاً، در مقابل دشمن صورت می‌گیرد. لذا، هر موضوع فرهنگی که دشمن حساس می‌شود و یا درصدد تخریب آن است، در حوزه جهاد فرهنگی می‌گنجد. ثالثاً، باعث رشد شود. لذا، جهاد فرهنگی، حرکت فرهنگی به همراه رشد و فعل و انفعال را در ذهن، مغز و جان و عواطف انسان به وجود می‌آورد.

واژه‌های کلیدی: جهاد فرهنگی، آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ انتظار، انقلاب اسلامی ایران.

استاد به این مقاله: اخترشهر، علی (۱۴۰۲). جهاد فرهنگی بسترساز رسیدن به وضعیت مطلوب انقلاب اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری با تاکید بر

فرهنگ انتظار. *سیاست متعالیه*، ۱۱(۴): ۹۷-۱۱۶. <https://doi.org/10.22034/SM.2024.561186.1928>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۱/۱۰/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۰؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۱

<http://sm.psas.ir>

© نویسندهگان

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: انجمن مطالعات سیاسی حوزه

۱. مقدمه

جهاد یکی از واژگان پایه در فروع دین، به هرگونه تلاشی در رویارویی با دشمن اطلاق می‌گردد، که دارای اعتبار و اهمیت والایی در قرآن و فرهنگ دینی است. این واژه دارای افراد و مصادیقی همچون جهاد اخلاقی (یا جهاد اکبر)، جهاد نظامی (یا جهاد اصغر)، جهاد علمی، جهاد اقتصادی، جهاد سیاسی، جهاد اجتماعی و فرهنگی است؛ گرچه جهاد نظامی از دیرباز شاخص‌ترین مصداق آن قلمداد می‌گردید، ولی در این میان به نظر می‌رسد، جهاد فرهنگی به دلیل ضرورت حضور در همه عرصه‌ها و دیگر قلمروهای جهاد و نیز دارا بودن نقش مقدمی معرفت‌بخشی، از برجستگی خاصی برخوردار باشد. جهاد فرهنگی مبارزه و تلاشی نرم در مواجهه با عملیات روانی دشمن، با هدف آگاهی‌بخشی و افزایش بصیرت مخاطبان است. البته زمانی که از جهاد بحث می‌شود، مراد، حضور و رویارویی با دشمن است؛ یعنی دشمن در مقابل یک جامعه یا یک کشور قرار دارد. در این راستا، جهاد گاهی ممکن است، به شکل قتال باشد، گاهی منظور جهاد مالی است، برخی موارد، اشاره به جهاد علمی می‌گردد و حتی گاهی می‌تواند شامل جهاد فنی شود. به هر جهت تمامی این موارد اقسام و انواع جهاد و مبارزه است.

برای معادل «جهاد» در ادبیات امروزی واژه «مبارزه» پیشنهاد می‌شود؛ زیرا جهاد فرهنگی به مفهوم مبارزه فرهنگی (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱/۸) است. اکنون سؤال این است که در مقابل پدیده‌های اینچینی (جهاد فرهنگی) موتوری که این حرکت را شتاب دهد و به سرانجام مقصود برساند، چیست؟ در پاسخ باید گفت، عنصر اساسی در جهت‌بخشی و اثربخشی جهاد فرهنگی، فرهنگ انتظار است؛ زیرا به لحاظ کارکردی، جهاد فرهنگی نوعی فرهنگ انتظار است. به عبارت دیگر، به لحاظ کارکرد، شبیه هم هستند و آنچه که باعث شود، سمت و سوی جامعه به سوی جهاد فرهنگی حرکت کند، فرهنگ انتظار است. در واقع، در فرهنگ انتظار سه کارکرد اساسی دیده می‌شود: «کارکرد شناختی» که منجر به اصلاح معرفت دینی در جامعه می‌شود؛ «کارکرد انگیزشی» که منجر به امیدبخشی در جامعه، پیروزی بر دشمنان و تشکیل حیات طیبه خواهد شد؛ و «کارکرد کنشی»، که ایستادگی و مبارزه در برابر ظلم و استکبار را به رخ می‌کشد.

۲. پیشینه تحقیق

به طور قطع اصطلاح «جهاد فرهنگی» اصطلاحی جدید است که سابقه‌ای در ادبیات علمی ندارد و اولین بار توسط مقام معظم رهبری استعمال شده است. اگرچه این اصطلاح از دو واژه جهاد و فرهنگ تشکیل شده و به تنهایی دارای پیشینه‌ای زیاد است؛ ولی از آنجایی که این دو واژه به تنهایی مورد نظر نیست، باید به سوابق

اصطلاحی آن توجه کرد.

با مروری در منویات و سخنان مقام معظم رهبری، از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۵، با بهره‌گیری از راهبرد تحقیق داده‌بنیاد، الگوی جهاد فرهنگی از دیدگاه ایشان شناسایی و ارائه شد. به طور مثال، ایشان در سال ۱۳۹۰ راجع به جنگ فرهنگی می‌فرمایند: «با تحولات عظیم ارتباطاتی که امروز در دنیا به وجود آمده، جنگ فرهنگی به عرصه‌ای با ابعاد مختلف و فراگیر و پیچیده تبدیل شده است» (۱۳۹۰/۳/۲۳).

پورسعید و شامحمدی (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی جهادی علمی از دیدگاه مقام معظم رهبری»، براساس منویات رهبری، جهاد فرهنگی را بزرگ‌ترین فرائض معرفی کرده، که راهبرد کلان و فریضه همه‌آحاد جامعه است.

همچنین آخوندی (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «راهبردهای جهاد فرهنگی در تقابل با ناتوی فرهنگی»، تاکید دارد که برای مقابله با «جبهه ناتوی فرهنگی»، جز اقدام به جهاد فرهنگی گسترده، راهی باقی نمانده، لذا بسیج همگانی لازم است و خواص، نخبگان و فرهیختگان، رسالتی سنگین بر دوش دارند.

معدنی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «طراحی مدل فرهنگ جهادی مبتنی بر مبانی دینی و ارزش‌های انقلاب اسلامی»، نشان می‌دهد که فرهنگ جهادی همان فرهنگ تحول و آینده‌ساز است. به دیگر سخن، فرهنگ جهادی همان فرهنگ انتظار است که به دنبال تحول در وضع موجود و برای رسیدن به وضع مطلوب، در مقابله با حافظان وضع موجود که به یک معنا، ضد تحول و ضد انقلاب‌اند، قرار می‌گیرد. فرهنگ جهادی، یک مفهوم کلی است که از جمله مصادیق آن، دین‌محوری، ولایت‌مداری، ایثار، از خودگذشتگی، مردم‌گرایی، ارزش‌مداری، انعطاف‌پذیری، خودباوری، پویایی و مأموریت‌پذیری است.

با توجه به پیشینه تحقیق، وجه تمایز پژوهش حاضر با تحقیقات پیشین در چند مورد است: اولاً، این پژوهش درصدد ارائه تعریف جدیدی از جهاد فرهنگی، مبتنی بر دیدگاه آیه‌الله خامنه‌ای است؛ در حالی که در تحقیقات دیگر، این بعد از تعریف جهاد مورد توجه نبوده است. ثانیاً، در این پژوهش نقطه ثقل، اهمیت و ارزش جهاد فرهنگی است که در تحقیقات دیگر به سایر ابعاد جهاد توجه نموده‌اند. ثالثاً، وقتی از جهاد فرهنگی بحث می‌شود، از منظر رهبری، جهاد فرهنگی همان فرهنگ انتظار است. در پژوهش حاضر چهارچوب نظری بحث براساس نظریه اسپریگنز^۱ طراحی شده است در چهار مرحله مورد بررسی قرار می‌گیرد. از طرفی باید گفت، نظریه اسپریگنز با الگوی فرهنگ انتظار وجه شباهت خوبی دارد، و چهار

مرحله‌ای بودن آن مورد نظر است. لذا در این پژوهش سه وجه در جهاد فرهنگی مورد توجه است: به لحاظ دشمن، به لحاظ ارزش و اهمیت، و نوع هجوم. بنابراین، فرهنگ انتظار، تلاش برای تغییر وضع موجود به وضع مطلوب، مطابق مراد و مقاصد نفس اماره فردی یا جمعی نیست؛ بلکه تحول‌خواهی و حرکت به سوی آرمان‌های مطلوب مستتر است (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۱: ص ۷).

۳. سؤال پژوهش

پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤال است که جهاد فرهنگی با تأکید بر فرهنگ انتظار، چه بستری را جهت رسیدن به وضعیت مطلوب در جامعه، از منظر مقام معظم رهبری ایجاد می‌کند؟ این سؤال به دنبال این تفکر ایجاد شد که در اندیشه مقام معظم رهبری، جهاد فرهنگی، به دنبال تحول و اصلاح از وضع موجود برای رسیدن به وضع مطلوب است؛ زیرا این رویکرد هم در فرهنگ انتظار و هم در جهاد فرهنگی دیده می‌شود.

۴. مفاهیم و چارچوب نظری

۴-۱. جهاد در لغت و اصطلاح

جهاد در لغت، به معنای مشقّت و به نهایت چیزی رسیدن و توانایی است؛ «مجاهده» و «جهاد» به مفهوم به‌کار بستن توان در دفع دشمن نیز به‌کار می‌رود (فراهیدی، ۱۳۸۳)؛ اما جهاد در اصطلاح عبارت است از: نثار جان، مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعارهای ایمان (هیکل، ۱۴۱۷ق: ص ۴۴). در متون دینی، علاوه بر معنای خاص و اصطلاحی، جهاد به مفهوم مجاهدت و تلاش انسان در برابر شیطان و هوای نفس نیز در نظر گرفته می‌شود (حرّعاملی، ۱۴۱۲ق: ج ۱۱، ص ۱۶۱). در متون دینی اعمالی مانند امر به معروف و نهی از منکر، سخن گفتن به عدالت در برابر سلطان ستمگر، تلاش افراد برای زنده کردن سنتی نیکو در جامعه و تلاش مرد برای کسب روزی حلال برای خانواده نیز در مفهوم جهاد گنجانده می‌شود (کلینی، ۱۳۶۹: ج ۳، ص ۲۵۹).

۴-۲. فرهنگ انتظار

آموزه مهدویت، مجموعه معارف منسجم و نظام‌مند درباره حضرت مهدی (عج) است. به عبارت دیگر، اعتقاد به وجود ایشان که وارث فرهنگ وحی است و جهانیان در انتظار او به سر می‌برند، به مفهوم فرهنگ انتظار است. برخی از عناصر و مؤلفه‌های آموزه مهدویت عبارتند از: انتظار و ویژگی‌های جامعه منتظر قبل از ظهور، جایگاه امامان در عالم هستی، جامعه موعود و آرمان‌شهر مهدوی. با هریک از این مؤلفه‌ها یا ترکیب

آنها می‌توان اصولی راهبردی به دست آورد؛ اصولی که راهنمای عمل در عرصه‌های مختلف حیات جمعی و جهانی باشد (پورسیدآقایی، ۱۳۸۶: ص ۶). فرهنگ انتظار یکی از این اصول‌های آموزه‌های مهدوی است که از دو واژه «فرهنگ» و «انتظار» تشکیل شده است. هر کدام از این دو واژه در جایگاه خود دارای معنایی مستقل بوده که برای رسیدن به مفهوم واقعی فرهنگ انتظار لازم است، باز معنی شوند. فرهنگ به مفهوم آن چیزی است که از گذشته انسان‌ها باقیمانده است؛ به طوری که ایشان در زمان حال به آن عمل می‌کنند و آینده‌شان را شکل می‌دهد (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۵: ص ۹۴). فرهنگ معمولاً خود را به صورت «نماد» و «علامت» نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، مجموعه نهاد‌های خلق شده در یک شرایط اجتماعی و تاریخی را گویند (صالحی امیری، ۱۳۸۶: ص ۳۰)؛ که به صورت نرم‌افزار در جامعه دیده می‌شود و برگرفته از بینش‌ها، گرایش‌ها و کنش‌های افراد جامعه است. انتظار نیز حالتی نفسانی، مبتنی بر توجه کردن به یک چیز و آرزو کردن و طلب تحقق آن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ص ۴۹۷). اما در معنای اصطلاحی دین، انتظار به مفهوم اندیشیدن در کاستی‌ها، کمبودها و تلاش برای رفع معایب و نواقص گرفته می‌شود (صافی گلپایگانی، ۱۳۸۱: ص ۱۶-۱۷)؛ یعنی فرهنگی که نمی‌گذارد مردم تسلیم ظلم شوند. اکنون با توجه به دو معنی فرهنگ و انتظار مشخص می‌گردد که فرهنگ انتظار، با چهار ویژگی همراه است: نخست، عدم اکتفاء به واقعیت‌های موجود و به تعبیری اعتراض به وضع موجود؛ دوم، اقدام برای رسیدن به وضع مطلوب؛ سوم، توجه به وجود واقعیتی متعالی. چهارم، امکان دستیابی به واقعیت مطلوب. این همان چیزی است که توماس اسپریگنز در کتاب «فهم نظریه‌های سیاسی» به آن اشاره می‌کند. از منظر او هدف نظریات سیاسی فراهم آوردن «بینش همه‌جانبه» از جامعه سیاسی است. بینش همه‌جانبه‌ای که از مشاهده بی‌نظمی در زندگی سیاسی آغاز می‌شود و دارای مراحل ذیل است: مشاهده بی‌نظمی؛ تشخیص علل آن؛ ارائه راه‌حل؛ امکان دستیابی و رسیدن به آن (اسپریگنز، ۱۳۷۰: ص ۲۲).

۵. اقسام جهاد با تأکید بر جهاد کبیر

در اندیشه دینی، جهاد به اعتبار دشمن، نوع هجوم و به لحاظ اهمیت و ارزش تقسیم می‌شود. از منظر رهبری، جهاد فرهنگی در هر سه مورد (دشمن، نوع هجوم و اهمیت) دارای اعتبار فوق‌العاده‌ای است؛ زیرا فرق جهاد اصغر با جهاد اکبر در آن است که جهاد اصغر با حذف دشمن به پایان می‌رسد؛ ولی در جهاد اکبر، یک جهاد همیشگی و پیوسته در جریان است که انسان در تمام لحظات زندگی خود باید با نفس خود، در جهاد و مبارزه باشد. اما نوع دیگری از جهاد با عنوان «جهاد کبیر» در قرآن معرفی شده است: «فَلَا تُطَعِّعْ

الْكَافِرِينَ وَجَاهِدُهُمْ بِجِهَادٍ كَبِيرٍ؛ پس تو هرگز تابع کافران مباش و با آنها چنان که مخالفت قرآن و دین حق کنند، سخت جهاد و کارزار کن» (فرقان: ۵۲). این سخن از آنجا نشأت می‌گیرد که در این آیه، متفرع بر معنای آیه قبلی است. همچنین ضمیر «ه» در «به»، به شهادت سیاق آیات، به قرآن برمی‌گردد و کلمه «مجاهده» و «جهاد»، به معنای جدّ و جهد و به‌کار بردن نهایت نیرو در دفع دشمن تبیین می‌شود. بنابراین، در این آیه، جهاد کبیر از طریق خود قرآن کریم معرفی شده که به طور کلی یک «جهاد فرهنگی» و «جهاد نرم» است. چنانکه بعضی از مفسران بیان کرده‌اند، آیه مذکور جزء آیات مکی است و در مکه هم پیامبر(ص) مأمور به جهاد با شمشیر نبود. در نتیجه، ماهیت این جهاد را باید از تأمل در همین آیه به‌دست آورد.

در «تفسیر نمونه» ذیل این آیه، دو دستور مهم جزء برنامه اساسی پیامبران دانسته شده است: نخست، پیامبر(ص) می‌فرماید: «فَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ؛ از کافران اطاعت مکن». ایشان سفارش می‌کنند که در هیچ قدمی، راه سازش با انحرافات آنها را پیش مگیر، چراکه سازشکاری با منحرفان، آفت دعوت به سوی خداست. دوم، «وَجَاهِدُهُمْ بِجِهَادٍ كَبِيرٍ؛ به وسیله قرآن با آنها جهاد بزرگی کن». جهادی که به عظمت رسالت پیامبر، بزرگ و به عظمت جهاد تمام پیامبران پیشین باشد، جهادی که تمام ابعاد روح و فکر انسان را دربرگیرد و جنبه‌های مادی و معنوی را شامل شود. این تعبیر، عظمت مقام قرآن را به خوبی بازگو می‌کند؛ زیرا قرآن سلاخی برنده است، که علاوه بر قدرت بیان، استدلال، تأثیر عمیق و جاذبیتش، فوق تصور و قدرت همه انسان‌ها است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ص ۱۲۲).

به گفته طبرسی، این آیه دلیل روشنی بر این است، که جهاد فکری در برابر وسوسه‌های گمراهان و دشمنان حق، از بزرگ‌ترین جهادها است (طبرسی، ۱۴۰۶ق: ص ۲۲۷).

سید عبدالحسین طیب در کتاب «اطیب البیان فی تفسیر القرآن» بین جهاد اکبر و کبیر فرق می‌گذارد و جهاد را در سه قسم تبیین می‌نماید: (یکی، حرب با کفار و مشرکین، دوم، جهاد با نفس که جهاد اکبرش گویند و سوم، جهاد در هدایت و ارشاد با بیانات واضح و ادله محکمه و حجج تامه و براهین متقنه و منطقی صحیح. اشاره آیه به قسم سوم است و افضل از جمیع فضایل بوده و اینکه جهاد کبیر، نوعی امر به معروف و نهی از منکر و نصیحت و ارشاد است) (طیب، ۱۳۷۸: ج ۹، ص ۶۳۷).

۶. نتایج پژوهش

۱-۶. عدم اکتفاء به وضع موجود یا نارضایتی از وضع موجود

از آنجا که تهاجم دشمن به اسلام و سرزمین اسلامی به شیوه‌های مختلف صورت می‌گیرد، روش مقابله

با آن نیز متنوع است. در این بین، جهادی فرهنگی از امتیازها و ویژگی‌های مهم نظام اسلامی به‌شمار می‌آید و در اصل مفهوم جهاد فرهنگی، با استفاده از عناصر اصلی و سامان‌دهنده آن به‌دست می‌آید. این عناصر از دیدگاه مقام معظم رهبری، ایمان، معنویت، آرمان‌گرایی، داشتن هدف‌های مقدس و بلند، زیرپا نهادن فرهنگ مادی، خدمت به مردم و دگر محوری (نه خودمحوری)، جوشش و تحرک ذاتی و نشاط است (اکبری، ۱۳۹۰: ص ۱۱۷).

در جهاد فرهنگی، فرد فقط به خود نمی‌اندیشد، بلکه به عنوان بنده مؤمن خدا وظیفه دارد تا آنجا که می‌تواند، به دیگران خدمت کند و درصدد تحقق اهداف اسلام و گسترش ایمان باشد. او در این خدمت‌رسانی یا ایمان‌خواهی و استوارسازی آرمان‌ها چنان غرق می‌شود که دیگر خود را نمی‌بیند و فردیت خویش را به فراموشی می‌سپارد. رهبر معظم انقلاب می‌فرماید: «در جایی که جهاد فرهنگی نیست، فرهنگ مادی حاکم است، هر انسانی به تنهایی، خودش محور همه حوادث عالم است؛ سود را برای خود می‌خواهد و ضرر را از خود دفع می‌کند. بنابراین، تعارض‌ها، بداخلاقی‌ها، بی‌صدافتی‌ها و دشمنی‌ها پیش می‌آید» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۱۰/۱۴).

از منظر رهبری، لوازم انتظار، نپذیرفتن وضع موجود است. انتظار به معنای قانع نشدن به وضع موجود است؛ یعنی هرچه خیر و عمل خوب انجام شود، کم و غیرکافی بوده و انتظار بر آن است که ظرفیت نیکی عالم پر شود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۴/۱۸).

جهاد فرهنگی یک‌سره نشاط، تحرک، پویا، جوشش و کوشش است و به معنای بی‌نظمی یا بی‌انضباطی و حرکت بدون برنامه‌ریزی دقیق نیست. این فرهنگ، با انسجام تشکیلات و نیروی انسانی و دانش محوری به وجود می‌آید (حسینی، ۱۳۸۹: ص ۷)؛ زیرا پایه و اساس ماهیت انسان مبتنی بر فطرت و اعتقادات اوست و فرهنگ به‌مثابه درختی است که با رفتار و اخلاق فرد به بار می‌نشیند و باعث شکوفایی افراد جامعه می‌شود. همانطور که خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «الْمَ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ؛ مگر ندیدی که خدا چگونه مثالی زد که کلمه طیبه به مانند درخت پاکیزه‌ای است که ریشه‌اش در زمین ثابت و شاخه آن در آسمان است. همیشه به‌ایذن پروردگارش میوه خود را می‌دهد و خدا این مثل‌ها را برای مردم می‌زند، شاید متذکر شوند؛ و کلمه خبیث به مانند درخت ناپاکی است که از زمین کنده شده و قرار و ثباتی ندارد» (ابراهیم: ۲۴-۲۶).

جهاد فرهنگی به معنی سعی و تلاش برای تبیین، تفهیم و ترویج عقاید صحیح و ابطال عقاید باطل در

جامعه است. در نتیجه، تا زمانی که دشمن تلاش می‌کند عقاید ناصحیح و باطل را در جامعه گسترش دهد، این جامعه وظیفه خود می‌داند که دست به اصلاح و اقدام بزند و با روشنگری‌ها و مجاهدات علمی و فرهنگی زمینه‌های فلاح و رستگاری را در جامعه ایجاد کند. از همین‌رو جهاد فرهنگی بر دیگر جهادها اولویت دارد و یک جهاد مستمر برای حفظ و ماندگاری احکام الهی است که از طریق فرهنگ ناب الهی در جامعه گسترش می‌یابد. بنابراین، جهاد فرهنگی جهادی است که توسط مجاهدان، فقیهان و دانشمندان الهی صورت می‌گیرد و زمینه‌ساز تربیت دینی و فرهنگی جامعه می‌شود و این بالاترین مجاهدات در جامعه محسوب می‌شود. از مهم‌ترین عوامل نارضایتی از وضع موجود که بستر نارضایتی در جامعه را فراهم می‌کند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

جدایی جوانان از ایمان و تمدن: مقام معظم رهبری معتقد است، دشمن با ابزارهای مختلفی درصدد است که اعتماد مردم به مسئولین نظام را سست کند، تا مردم احساس کنند که نمی‌توانند به دولت اعتماد کنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۶/۲۵). ایشان در جایی دیگر تأکید دارند که جدایی جوانان و ملت از ایمان و تمدن، مسأله‌ای است که باید دغدغه همه باشد؛ زیرا تهاجم فرهنگی، مثل کار فرهنگی، اقدامی آرام و بی‌سروصدا دارد. لذا دشمنان تلاش دارند جوانان مؤمن را از پابندی‌ها به ایمان - که یک تمدن را نگه می‌دارد - منصرف کنند؛ همان کاری را که در اندلس، در قرن‌های گذشته کردند؛ یعنی جوانان را به فساد، شهوت‌رانی و می‌گساری مشغول نمودند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۱/۵/۲۱).

تحقیر جریان انقلابی: یکی دیگر از شیوه‌های نارضایتی از وضعیت موجود، تحقیر و تضعیف جریان انقلابی است. در اندیشه رهبری، این تحقیر به شکل‌های مختلفی قابل مشاهده است. زمانی از طریق جریان ادب و هنر و زمانی از طریق فیلم صورت می‌گیرد. حتی جریانی که تلاش می‌کند، نسبت به روحیات انقلابی مورد بی‌اعتنایی قرار گیرد (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۱/۵/۲۱).

تضعیف وحدت ملی: از دیگر عوامل نارضایتی وضع موجود، مسئله وحدت ملی است. از منظر رهبری، ایجاد اختلاف و شکاف بین مسئولان، بین دولت و ملت، بین آحاد مردم، بین دستگاه‌های گوناگون و بین شخصیت‌های مختلف، راهکار دشمن برای تضعیف وحدت ملی است و این، تنها امید آنهاست. به‌زعم ایشان، دشمنان اگر توانستند اختلاف ایجاد کنند، پس ایجاد می‌کنند؛ اگر هم نتوانستند، وانمود می‌کنند که اختلاف وجود دارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۱۰/۶). مقام معظم رهبری به حفظ وحدت تأکید دارند؛ اما مراد منظور ایشان از وحدت این نیست که شیعه، سنی بشود یا برعکس؛ بلکه مراد از وحدت به معنای احساس برادری کردن است؛ تا حدی که هر طرف احساس کند که دیگری هم مسلمان است و حق

اسلامی او را بر گردن خود احساس کند و متقابلاً او هم به همین ترتیب عمل نماید (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۰/۵).

بی‌توجهی به وسوسه‌ها: از دیدگاه مقام معظم رهبری، اگر کسی تلاش کند تا نسبت به یک مسئله یا فردی دیگر سوءظن پیدا کند و همین امر باعث تفرقه بین مردم شود، طبیعی است که با هم همکاری نخواهند کرد و اگر هم همکاری باشد، صمیمی نخواهد بود. این همان چیزی است که دشمن به دنبال آن است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۲/۲۳). انتظار فرج یعنی قبول نکردن و ردّ کردن آن وضعیتی که بر اثر جهالت انسان‌ها، بر اثر اغراض بشر بر زندگی انسانیت حاکم شده است. امروز ظلم و جور حاکم بر بشریت است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۵/۲۷).

نفاق، دورویی و شایعه‌پراکنی: به اعتقاد مقام معظم، امروزه همه تبلیغات جهانی با شیوه‌های مختلف علیه ما است. ممکن است بعضی از رادیوها و بعضی از دستگاه‌های خبری و تبلیغاتی به ما صراحتاً دشنام دهند، اما این دلیل دوستی آنها نیست. آنها می‌دانند که دشنام صریحشان به ما، دل ملت‌های عالم را بیشتر به ما نزدیک می‌کند. به همین دلیل، به جای دشنام صریح، تهمت می‌زنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۳/۱۴).

ایشان معتقدند که «تبلیغات دشمنان به شکل‌های مختلف انتقاد کردن، کاهی را کوه نشان دادن، مشکل کوچکی را ده برابر جلوه دادن و از این رادیو یا از آن رادیو به کرات تکرار کردن، مصداق بارز شایعه‌پراکنی است. در این بین نیز «متأسفانه بعضی از قلم به مزدهای داخلی خودمان هم، که ظاهراً با انقلاب پدرکشتگی دارند، در فلان مجله و فلان نشریه، این چیزها را می‌نویسند. به افراد پول می‌دهند که در صف فلان جنس یا در اتوبوس بایستند و بدگویی کنند. این پول‌ها را هم برای شایعه‌پراکنی و خراب کردن جو خرج می‌کنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۳/۷/۲۰) و در این راه با دشمن همراه می‌شوند».

از دیگر عوامل نارضایتی از وضع موجود، منصرف کردن ذهن مردم از دشمنی دشمن، شبهه‌افکنی، ارائه الگوی‌های جعلی، ایجاد یأس و ابهام نسبت به آینده انقلاب اسلامی، القای ناکارآمدی نظام اسلامی و تهمت بازگشت از آرمان‌های انقلاب اسلامی است، که مقام رهبری نسبت به آن هشدار می‌دهد (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۳/۲۰). ایشان در جای دیگر می‌فرمایند: «یک بُعد انتظار این است که منتظر با شوق و با امید حرکت بکند. انتظار به مفهوم امید است (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱). لذا، باید با یک ابزاری که هم بتواند در همه حوزه‌ها کاربرد داشته باشد و هم بتواند نارضایتی در جامعه را کم کند، تحول و اصلاحات را ایجاد نمود و آن ابزار، همان جهاد فرهنگی یا جهاد کبیر است.

بنابراین، برخلاف دیدگاهی که معتقد است جهاد نظامی بهترین ابزار جهت رسیدن به جامعه مطلوب

است، اندیشه‌های رهبری بر جهاد فرهنگی در عرصه‌های مختلف اجتماعی امروز تأکید دارد. شاید گفته شود که جهاد فرهنگی مسئله‌ای جدید نیست، و اگر این رویکرد توانایی حل مسائل جامعه را داشت، زودتر اثرات مثبت این جهاد در جامعه نمود پیدا می‌کرد. در پاسخ باید گفت که آنچه باعث می‌شود، اثرات مثبت جهاد فرهنگی تقویت شود، فرهنگ انتظار است. با فرهنگ انتظار می‌توان، عنصر جهاد فرهنگی در جامعه را تقویت کرد و به اهداف خود نائل شد. لذا آنچه از وضع موجود دل را نگران می‌کند، جدایی مردم مخصوصاً از ایمان الهی، تضعیف وحدت ملی، نفاق و دورویی و در یک کلام، تضعیف جریان انقلابی است. امروزه دشمن تلاش می‌کند، دو مسئله مهم وحدت ملی و تضعیف امنیت ملی در جامعه اسلامی را به چالش بکشد. در مقابل آن، فرهنگ انتظار این وضع را وضع مطلوب نمی‌داند و از این وضع ناراضی است و تلاش می‌کند خواست مطلوب را از این طریق طراحی کند.

۶-۲. خواست آرمان مطلوب از طریق جهاد فرهنگی

مهم‌ترین خواست آرمان مطلوب در اندیشه فرهنگ انتظار، رسیدن به حیات طیبه است. حیات طیبه، حیاتی مخصوص مؤمنان است که مرتبه‌ای بالاتر از حیات عمومی انسان‌ها دارد و به درجات خاصی از ویژگی‌های علم، قدرت و اراده آگاهانه مزین شده است؛ حیاتی که به وسیله روح ایمان، قوه میل به اطاعت الهی و انجام دادن عمل صالح پدید می‌آید. مهم‌ترین شاخصه بهره‌مندی از حیات طیبه، داشتن امید به آینده، پایمردی در راه اهداف الهی و جهاد فرهنگی است.

جهاد فرهنگی از برترین اعمال، دری از درهای بهشت و از ارکان مهم اسلام دانسته شده و در قرآن و احادیث برای این نوع جهاد و مجاهدان آن، فضایل بسیاری ذکر شده است (سبزواری، ۱۴۱۱ق: ج ۱۵، ص ۷۷-۷۸). از آنجایی که حکم جهاد در مدینه‌النبی تشریح شده، و از آیات مکی، به معنای عام و لغوی آن پی برده می‌شود، در تفسیر این آیات و جهت فهم فلسفه جنگ یا صلح، باید به عنصر زمان، مکان و همین طور شأن نزول آیات آن، توجه ویژه نمود (توبه: ۵، ۳۶، ۴۱). با مرور این موارد می‌توان به ضرورت جهاد فرهنگی یا همان جهاد کبیر در جامعه اسلامی دست یافت. در اندیشه‌های رهبری، آنچه که امروزه از اهمیت بسیاری برخوردار است، همانا خواست آرمان مطلوب است. بنابراین، از مهم‌ترین عوامل خواست مطلوب می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد.

۶-۲-۱. دفاع از کيان اسلام و مسلمانان

هر کشوری دفاع از دشمن را حق طبیعی و قانونی خود می‌داند و این امر به لحاظ عقلی مورد پذیرش قرار

می‌گیرد. دفاع حقیقی است که خداوند در نهان و فطرت همه موجودات به ودیعه نهاده و اسلام نیز چنین حقی را در چهارچوب «جهاد» تشریح کرده است. از همین رو نخستین آیه راجع به تشریح جهاد، در ابتدای سال اول هجری نازل شد و به مسلمانان اجازه داد که در برابر هجوم مشرکان به دفاع از خود بپردازند (حج: ۳۹-۴۰؛ واحدی نیشابوری، ۱۴۱۱ق: ج ۱، ص ۲۰۸). آنان برای بقای خویش چاره‌ای جز تحمل و چشم‌پوشی از حق فطری دفاع نداشتند؛ اما امروزه می‌توان از این حق فطری خود استفاده کرد و در دفع و رفع ستم دشمنان کوشا بود. در اندیشه رهبری، دفاع از کیان اسلامی در فرهنگ انتظار، اهمیت بسزایی دارد. «ما آن وقتی می‌توانیم حقیقتاً منتظر به حساب بیاییم که زمینه را آماده کنیم و آن عبارت از عمل کردن به احکام اسلامی و حاکمیت قرآن و اسلام و همان ایستادگی و مقاومت و مبارزه حقیقی است، که خدای متعال را خشنود و قلب مقدس ولی عصر را راضی و حالت انتظار را در شما تقویت می‌کند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۸/۹).

۶-۲-۲. مقابله اساسی با ظلم و فساد

راه مبارزه با فساد فقط، انذار، مؤعظه و نصیحت نیست؛ همان‌طور که بعضی مواقع، حتی از داروی تلخ نیز کاری ساخته نیست و طیب ناچار است به چاقوی جراحی دست ببرد، تا فساد را ریشه‌کن کند؛ در جامعه نیز بعضی زمان‌ها باید مجاهدان سلاح به‌دست گیرند و ماده سرطانی فساد را از ریشه برکنند. بنابراین، ریشه فساد مبتنی بر جهاد فرهنگی است؛ زیرا اگر فساد در جامعه گسترش یابد، این امر می‌تواند کل جامعه را به فساد بکشاند. «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ؛ اگر خداوند بعضی از مردم (مفسدان) را به وسیله بعضی دیگر (مجاهدان) دفع نمی‌کرد، زمین فاسد می‌شد» (بقره: ۲۵۱). در نظام اسلامی که مظهر کامل آن، حکومت حضرت بقیه‌الله است، فریب و حيله‌گری برای جلب آرای مردم، جرم است؛ استفاده از قدرت برای به دست آوردن پول، یکی از بزرگ‌ترین جرائم است و یاران حضرت مهدی مؤظف‌اند در سطوح پایین زندگی کنند. اینگونه است که نظام اسلامی پرتوی کوچکی از آن حقیقت درخشان است (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۱: ص ۱۲۰).

۶-۲-۳. حفظ پایگاه‌های خداپرستی و توحید

از دیگر موارد مطلوب که جهاد فرهنگی را سرلوحه کار خود قرار می‌دهد، دفاع و حفظ پایگاه‌های خداپرستی است. در جنگ اگر پایگاه‌ها به دست دشمن بیفتد، اشغال سرزمین به راحتی صورت می‌پذیرد. لذا بر همگان است که از طریق جهاد فرهنگی به حفظ و تقویت پایگاه‌های خداپرستی و توحیدی همت بگذارند: «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا؛

اگر خداوند بعضی مردم (دشمنان مشرک) را به وسیله بعض دیگر (مجاهدان) دفع نمی‌کرد، هر آینه صومعه‌ها، کنیسه‌ها، کلیساها و مساجدی که در آن یاد خدا می‌شود، ویران می‌گردید» (حج: ۴).

۶-۲-۴. دفاع از مظلومان و مستضعفان (اعم مؤمن و غیرمؤمن)

دفاع از مظلومان و مستضعفان یکی دیگر از وظایف مهم حکومت اسلامی است. از ویژگی‌های مهم این امر آن است که دفاع و جهاد فرهنگی مختص به مؤمن نیست؛ بلکه شامل مؤمنان و غیرمؤمنان نیز می‌شود: «و ما لکم لا تُقَاتِلُونَ فی سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ وَ الْوُلْدَانِ...؛ چرا در راه خدا برای نجات مستضعفان (مؤمن) جهاد نمی‌کنید، از زنان، مردان و کودکان» (نساء: ۷۵). همچنین رسول خدا (ص) فرمودند: «مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يُنَادِي يَا لَلْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يُجِبْهُ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ؛ هر کسی صدای فردی را بشنود (چه مؤمن و چه غیر مؤمن) و کمک بطلبد، ولی وی را اجابت نکند، مسلمان نیست» (کلینی، ۱۳۶۹: ج ۲، ص ۱).

مرحوم کاشف الغطا می‌نویسد: وسایلی که اسلام برای اصلاح جامعه، محقق ساختن عدالت و از بین بردن ستم به کار برده، منحصر در سه نوع است:

اول، وسایل دعوت و ارشاد نظیر مؤعظه حسنه و دعوت به دلیل و برهان؛

دوم، وسایل مقاومت مسالمت‌آمیز و سلبی همچون متحد شدن در برابر ستمکاران، قطع رابطه و قهر و همکاری نکردن با دشمنان؛

سوم، قیام مسلحانه و جنگ است.

اسلام تا آنجا که می‌توانسته است از دو راه اول به اهداف خود برسد، به راه سوم متوسل نمی‌شود؛ اما زمانی دست به شمشیر برده، که دشمنان با آیات، براهین و ادله قانع نشده و پیوسته سنگ بر سر راه دعوت به حق انداخته‌اند. اگر اسلام را به حال خود گذاشته بودند، هرگز فرمان جنگی را صادر نمی‌کرد و این همه جنگ‌هایی که در اسلام واقع شده، همه‌اش به اسلام تحمیل شده است (طباطبائی، ۱۳۹۶: ج ۴، ص ۲۶۰-۲۶۱، به نقل از: «المثل الاعلی فی الاسلام لا فی بحمدون»، کاشف الغطا).

آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: مسئله جنگ در اسلام یکی از مسائل اساسی و مهم است. جنگ در اسلام، جنگی برای کشورگشایی نیست؛ بلکه حکومت اسلامی برای دو هدف می‌جنگد:

اول، برای دفاع از حیثیت اسلام و حاکمیت قرآن و سنت، یعنی وقتی که بر اثر مجاهدت‌های پیاپی مسلمان، حکومت اسلامی برپا کند، اگر دشمنان بخواهند بر علیه حکومت اسلامی قیام بکنند و این گلی را که با خون شهیدان آبیاری شده است، پژمرده و پرپر نمایند، دست توانای حکومت اسلامی از آستین بیرون

می‌آید و دست گلچین غارتگر را قطع می‌کند.

دوم، اسلام و حقایق قرآن؛ از نگاه ایشان، اسلام دینی است که مانند خورشید نورش را به همه جا می‌تاباند و بر همه ملت‌های مستضعف جهان، اضائه و نورافشانی می‌کند. اگر ابرهای ظلمت طواغیت و جهان‌خواران جهان بخواهند مانع اشاعه نور اسلام بشوند، آن وقت است که دست قدرتمند اسلام، از آستین بیرون خواهد آمد و جلوی موانع را خواهد گرفت. در هر دو مورد، اسلام برای معنویت، از اصالت و از حقیقت دفاع می‌کند (در مکتب جمعه، بی تا: ج ۲، ص ۳۵۵-۳۵۶).

۶-۳. توجه به وجود واقعیتهای متعالی

آنچه در عرف دینی، سیاسی و اجتماعی مطرح است، جنگ به دو نوع سخت و نرم تقسیم می‌شود و راهکار آن را نیز یا جهاد اصغر یا جهاد اکبر می‌دانند؛ اما آیت‌الله خامنه‌ای براساس قرآن، جنگ دشمن را به سه گونه تقسیم می‌کنند و راهکار آن را نیز براساس قرآن «جهاد کبیر» می‌دانند. به همین دلیل ایشان در تقسیم‌بندی جهاد می‌فرمایند: «در بین جهاد اصغر، جهادی هست که خدای متعال آن را «جهاد کبیر» نام نهاده [است]. جهاد کبیر یعنی اطاعت نکردن از دشمن، در میدان‌های مختلف» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۳/۳). ایشان می‌فرمایند: رمز تمام دشمنی‌های استکبار نیز همین است؛ زیرا «آنچه استکبار را از جمهوری اسلامی به شدت غضبناک می‌کند، مسلمان بودن مردم ایران نیست؛ آن عبارت است از اینکه مردم به خاطر این مسلمان بودن، حاضر نیستند زیر بار استکبار بروند؛ حاضر نیستند تبعیت کنند؛ این است که دشمن را غضبناک می‌کند» (همان). بنابراین، با توجه به عوامل نارضایتی در جامعه که دشمن درصدد منصرف کردن ذهن مردم از دشمنی دشمن، شبهه‌افکنی، ارائه الگوی‌های جعلی، ایجاد یأس و ابهام نسبت به آینده انقلاب اسلامی، القای ناکارآمدی نظام اسلامی و تهمت بازگشت از آرمان‌های انقلاب اسلامی است؛ جامعه اسلامی به دنبال آرمان مطلوب رسیدن به حیات طیبه است. لذا، مهم‌ترین ابزار جهت رسیدن به این هدف متعالی، همانا جهاد کبیر یا جهاد فرهنگی است. این جهاد از طریق فرهنگ انتظار میسر می‌گردد؛ زیرا مرهون فلسفه سیاسی-اجتماعی انتظار فرج است که کارکردی شناختی در اصلاح معرفت دینی؛ کارکردی انگیزشی در امیدبخشی و نیروبخشی برای اقدامی متناسب و به هنگام برای رهایی از پوچی انسانیت، و همچنین کارکردی کنشی در ساخت سرنوشت بشر، ایستادگی و مبارزه در برابر ظلم و استکبار دارد.

۶-۴. امکانات جهت رسیدن به وضع مطلوب

از مهم‌ترین سرمایه و امکانات جهت رسیدن به وضع مطلوب جهاد فرهنگی، فرهنگ انتظار است.

انتظار، بهترین اعمال امت پیامبر اسلام (ص) دانسته می‌شود؛ زیرا در این صورت است که هر فرد در جامعه پس از اصلاح خویشتن به فکر اصلاح جامعه است و از کنار ناهنجاری‌های جامعه بی‌تفاوت نمی‌گذرد؛ بلکه با امر به معروف و نهی از منکر، آمادگی خود و جامعه را برای دفاع از حکومت عدل جهانی، مهیا می‌سازد. فرهنگی که در جامعه این حس را ایجاد می‌کند، که آحاد مردم در مقابل ظلم، سکوت نکنند، همانا فرهنگ انتظار است. بنابراین، مهم‌ترین ابزارها و امکانات جهت رسیدن به وضع مطلوب را می‌توان، در سه حوزه، حکومت، دانش و هنر بیان نمود:

۱) در حوزه ساختار و حکومت؛ انقلاب اسلامی آغاز عصری جدید بود. عصری که نویدبخش فروپاشی نظم حاکم و برآمدن نظم جدید است. این انقلاب براساس مبانی فکری خود و در امتداد مطالبه تغییر در نظام‌یافتگی داخلی، آرمان تغییر بنیادین در بُعد نظری و عملی هندسه قدرت بین‌المللی را مطرح کرد (چگنی‌زاده، ۱۳۹۲: ص ۶۹-۹۲).

از منظر مقام معظم رهبری، وقوع انقلاب اسلامی فرصت بی‌نظیری در طول تاریخ، بعد از زمان رسول اکرم (ص) تا به امروز بود، که هیچ وقت چنین فرصتی در اختیار دعوات دین قرار نگرفته بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۴/۳/۳) و مهم‌ترین رکن و عامل این انقلاب عظیم، تبعلیغات آن بوده است (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۳/۷). بنابراین، انقلاب اسلامی با ابزار جهاد فرهنگی می‌تواند در حوزه ساختار، تحولاتی ایجاد کند، که زمینه نفوذ فکری دشمن را در جامعه از بین ببرد.

۲) در حوزه هنر: از دیگر ابزارها جهت رسیدن به وضع مطلوب، هنر است. به اعتقاد مقام معظم رهبری، اگر انقلاب و جامعه اسلامی از هنر فاخر و برجسته برخوردار نباشد، نخواهد توانست مکنونات قلبی خود را به مخاطبان خود برساند و با آنها ارتباط برقرار کند. ایشان تأکید دارند که اگر در یک جامعه، امکان حرف زدن و گفتگو با مردم را از صاحبان فضایل و افکار صحیح بگیرند؛ به گونه‌ای که اجازه ندهند آنان حرف خود را بزنند، خسارتی عظیم بر بدنه اجتماع وارد می‌شود. اما هنر این ظرفیت را دارد که بتواند چیزهایی را منعکس کند که با بیان ساده و عادی نمی‌توان آنها را منعکس نمود. آیت‌الله خامنه‌ای معتقدند، هر کار فرهنگی، مادامی که در قالب هنر ریخته نشود، شانس ماندن، نفوذ و گسترش خود را از دست می‌دهد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۴/۲۹). پس، استفاده از وسایل ارتباط جمعی همانند اینترنت و تکنولوژی‌های جدید ارتباطاتی دارای اهمیت است. البته ایشان تأکید دارند که صاحب‌نظران و عالمان دینی علاوه بر استفاده از تکنولوژی، از روش‌های سنتی مثل مسجد، جلسه مذهبی، نشستن رو به روی مردم، دهان به دهان و نفس به نفس با مردم حرف زدن، استفاده نمایند؛ زیرا اینگونه جلسات و گفتگوها نقشی بی‌بدیل دارند که هیچ چیزی نمی‌تواند

جای آنها را بگیرد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۱۱/۱۴).

۳) در حوزه علم و دانش؛ از منظر رهبری، یکی از مهم‌ترین ابزارها جهت رسیدن به وضع مطلوب در حوزه جهاد فرهنگی، پیشرفت‌های علمی و جبران عقب‌ماندگی‌ها است. انقلاب اسلامی با حفظ جایگاه فعلی، نیازمند مجاهدت برای شتاب علمی است، تا حرکت علمی کشور متوقف نشود و هیچ مانعی نتواند کشور را از رشد به سمت پیشرفت علمی بازدارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۵/۱۵).

۷. نتیجه‌گیری

در اندیشه مقام معظم رهبری، «دشمن» برای رسیدن به اهداف و نیات خود از همه توانایی‌ها، شیوه‌ها و راهکارها استفاده می‌کند و هدف او انهدام کیان نظام اسلامی، دین و اخلاق مردم است، تا در نهایت به براندازی یا بی‌محتوا نشان دادن اندیشه جمهوری اسلامی بیانجامد. آنچه در این نبرد و جهاد کارساز است، جهاد فرهنگی، بسیج عمومی مسئولان، مردم و دست‌اندرکاران فرهنگی است، تا با به‌کارگیری راهبردها و راهکارهای ارائه شده در تقابل با تهاجم فرهنگی، پیروزی را نصیب خود سازند. این راهکارها می‌تواند شامل مواردی مانند شناخت برنامه دشمن، مبارزه با ظلم و فساد، احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر، عمق بخشیدن به بصیرت دینی، سیاسی و فرهنگی جامعه، افشاگری مواضع دشمن و تداوم و ایستادگی جهت نیل به پیروزی کامل در تقابل با تهاجم فرهنگی باشد. فراتر از آن، فرهنگ انتظار می‌تواند، جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی را تقویت کند و زمینه‌ساز رسیدن به وضع مطلوب انقلاب اسلامی باشد. وضعی که باید سه مشخصه اصلی در آن لحاظ شود، تا حیات طیبه شکل گیرد. یک، ماهیت جهاد داشته باشد. یعنی تلاش و کوشش در آن پر رنگ باشد. دو، در مقابل دشمن صورت گیرد. لذا هر موضوع فرهنگی که دشمن نسبت به آن حساس می‌شود، یا درصدد تخریب آن است، در حوزه جهاد فرهنگی می‌گنجد. سه، همراه با رشد و حرکت فرهنگی باشد. در این بخش مقام معظم رهبری معتقد است، کار فرهنگی آن چیزی نیست که لباس فرهنگی داشته باشد، مثل نوشتن، کاغذ و قلم و...، بلکه کار فرهنگی یعنی روح فرهنگی در آن باشد؛ بلکه حرکتی فرهنگی باشد که رشد و فعل و انفعال را در ذهن، مغز، جان و عواطف انسان به وجود آورد. لذا، جهاد فرهنگی با سه ابزار حکومت، دانش و هنر می‌تواند در مقابل تهاجم دشمن مقاومت کند و زمینه ایجاد حیات طیبه در جامعه را تسهیل نماید. البته این کار از طریق فرهنگ انتظار میسر خواهد شد؛ زیرا فرهنگ انتظار سه کارکرد کنشی، انگیزشی و معرفتی را در خود نهفته دارد.

منابع

قرآن کریم

- آخوندی، مصطفی (۱۳۸۶). راهبردهای جهاد فرهنگی در تقابل با ناتوی فرهنگی. *مربیان*، شماره ۲۴.
- آقایخشی، علی؛ افشاری‌راد، مینو (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- اسپرینگز، توماس (۱۳۷۰). *فهم نظریه‌های سیاسی*. ترجمه فرهنگ رجایی. تهران: آگاه، چاپ دوم.
- اکبری، حسین (۱۳۹۰). *الگوی نظام انقلابی تمدن‌ساز و بیانیه گام دوم انقلاب*. در: همایش الگوی نظام انقلابی، دانشگاه امام حسین (ع).
- پورسعید، سید مسعود؛ شامحمدی، محمد (۱۳۹۵). *طراحی الگوی جهاد علمی از دیدگاه مقام معظم رهبری*. مدیریت اسلامی، شماره ۱.
- پورسید آقایی، سید مسعود (۱۳۸۶). *مهدویت و رویکردها*. مشرق موعود، شماره ۴.
- چگنی‌زاده، غلامعلی (۱۳۹۲). ایران، جهان اسلامی و تغییر در هندسه قدرت بین‌المللی. *پژوهش‌های راهبردی سیاست*، شماره ۷.
- حرّعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۲ق). *وسایل الشیعه*. دار احیاء التراث العربی، ج ۱۱.
- حسینی، سیدعلی (۱۳۸۹). *جهاد فرهنگی و فرهنگ جهادی*. در: اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۳/۰۳). *بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33172>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۹/۱۲/۱۱). *بیانات در دیدار ائمه‌تباران مختلف مردم*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2430>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲/۱۰/۱۴). *بیانات در دیدار جمعی از کشاورزان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3213>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۰/۳/۱۴). *بیانات در مراسم دومین سالگرد رحلت امام خمینی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2460>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱). *نگاهی به نظریه انتظار در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای*. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۵/۱۵). *بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=23451>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۴/۱۸). *بیانات در دیدار اساتید و فارغ‌التحصیلان تخصصی مهدویت*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۳/۲۰). *بیانات در دیدار فرماندهان لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله (ص)*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=4790>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۳/۷/۲۰). *بیانات در دیدار جمعی از پرستاران*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2729>

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۵/۲۱). *بیانات در دیدار جمعی از کارگزاران فرهنگی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2630>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۲/۲۳). *بیانات در مراسم مشترک نیروهای مسلح استان کردستان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=6913>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۶/۲۵). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10141>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۷/۵/۲۷). *بیانات در دیدار اقسام مختلف مردم در روز نیمه شعبان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3644>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۴/۲۹). *بیانات در دیدار مسئولان کتابخانه‌ها و کتابداران*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=16739>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۴/۳/۳). *بیانات در دیدار جمعی از روحانیون*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2752>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸/۱۰/۵). *تلاش آیت‌الله بروجردی و مرحوم شلتوت برای تقریب مذاهب*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=3542>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۱۰/۶). *بیانات در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=38575>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۹/۳/۷). *بیانات در دیدار مردم عزادار رفسنجان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2317>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۱/۸). *جهاد فرهنگی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1711>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۸/۹). *بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان و دانش‌آموزان*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2817>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۳/۲۳). *مجاهد فرهنگی*. قابل دسترس در:
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1711>
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). *المفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دارالقلم.
- سبزواری، سید عبد‌الاعلی (۱۴۱۱ق). *مهدب الاحکام*. قم: دارالتفسیر، ج ۱۵.
- صافی گلپایگانی، لطف‌الله (۱۳۸۱). *گفتمان مهدویت*. قم: بوستان کتاب.
- صالحی امیری، رضا (۱۳۸۶). *مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی*. تهران: انتشارات فقه‌نوس.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۹۶). *ترجمه تفسیر المیزان*. موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل‌البيت (ع)، ج ۴.
- طبرسی، فضل (۱۴۰۶ق). *مجمع البیان*. به کوشش هاشم رسولی محلاتی. بیروت: بی‌نا.
- طیب، سید‌الحسین (۱۳۷۸). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم، ج ۹.

- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۳۸۳). *العین*. تحقیق مهدی المخزومی، ابراهیم السامرائی؛ تصحیح اسعد الطیب. قم: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، ج ۳.
- کلینی، محمد (۱۳۶۹). *الکافی*. بیروت: دارالتعارف، ج ۲-۱.
- مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (بی تا). *در مکتب جمعه*. بی تا، ج ۲.
- معدنی، جواد و همکاران (۱۳۹۵). *طراحی مدل فرهنگ جهادی مبتنی بر مبانی دینی و ارزش‌های انقلاب اسلامی در دانشگاه اسلامی (مورد مطالعه دانشگاه علامه طباطبایی تهران)*. مدیریت در دانشگاه اسلامی، شماره ۱۱.
- واحدی نیشابوری، علی بن احمد (۱۴۱۱ق). *اسباب النزول الآیات*. بیروت: دارالکتب العلمیه، بیروت، ج ۱.
- هیكل، محمدخیر (۱۴۱۷ق). *الجهاد والقتال فی السیاست الشرعیة*. بیروت: دارالبیارق.